

ОСОБА У КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ

*Олександр Безручко**
(Київ)

Справа-формуляр «Запорожець»: нові документи про режисера Олександра Довженка

У статті на основі документів справи-формуляру «Запорожець» досліджуються маловідомі сторінки з життя та творчої діяльності кінорежисера О. Довженка.

Ключові слова: справа-формуляр, «Запорожець», О. Довженко, органи держбезпеки.

Першим, хто відкрив таємницю існування в архіві КДБ справи-формуляру «Запорожець» на О. Довженка був «донедавна полковник Служби безпеки України, історик за фахом та літератор за покликом душі»¹ В. Попик. У середині 1990-х рр. вийшла його журнальна стаття «Під софітами ВЧК–ДПУ–НКВС–НКДБ–КДБ»², а у 2000 р. — книга «Під софітами спецслужб»³. У цих публікаціях автор відкрив ши-

* *Безручко О.В.* — кандидат мистецтвознавства, завідувач кафедри кіно-, телемистецтва, директор Інституту телебачення, кіно і театру Київського міжнародного університету.

¹ *Попик В.А.* Під софітами спецслужб.: Худ.-докум. зб. — К.: Вид-во Європ. ун-ту фін., інформ. систем, менеджм. і бізнесу, 2000. — С. 6.

² *Попик В.* Під софітами ВЧК–ДПУ–НКВС–НКДБ–КДБ // Дніпро. — 1995. — № 9/10. — С. 21–59.

³ *Попик В.А.* Під софітами спецслужб. — 406 с.

рокому загалу витяги з агентурних донесень із справи-формуляру «Запорожець» на О. Довженка без зазначення архівних посилань, які на той час були лише для службового користування.

7 липня 1994 р., до сторічного ювілею О. Довженка, ЦДАМЛМ України було передано документи на нього із відомчих архівів прокуратури, суду і органів КДБ України (матеріали так званої «Справи № 112»)⁴, серед яких агентурне донесення органів НКВС УРСР про виступ О. Довженка на партійних зборах Київської кінофабрики, рапорт оперуповноваженого ДПУ УРСР про враження після закритого громадського перегляду звукового кінофільму «Іван», повідомлення ДПУ УРСР до ДПУ СРСР про вилучення найбільш політично невитриманих кадрів із кінофільму «Іван», донесення народного комісаріату внутрішніх справ УРСР наркомун внутрішніх справ СРСР Л. Берії про антирадянські настрої Довженка під час роботи над кінофільмом «Щорс» і лист О. Довженка до Ю. Солнцевої⁵ тощо.

Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБ України) у 2005 р. розсекретив двадцять шість документів, які стосувалися життя і творчості Олександра Петровича Довженка. Два документи вже були оприлюднені в 1994 р. повністю, а ще один, повторно розсекречений — зі значними скороченнями. В Україні ці документи майже одночасно були надруковані відомим українським науковцем Л. Череватенком у журналі «KINO-КОЛО»⁶ та автором цього дослідження — в «Архівах України»⁷.

⁴ Довженко О.П. Господи, пошли мені сили: Щоденник, кіноповідсті, оповідання, фольклорні записи, листи, документи. — Х.: Фоліо, 1994. — С. 654.

⁵ Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України (далі — ЦДАМЛМ України), ф. 1196, оп. 2, спр. 4, 5, 6, 7, 9.

⁶ Череватенко Л. Довженко визволений // KINO-КОЛО. — 2005. — № 25. — С. 108–135.

⁷ Безручко О. Нові документи з архіву СБУ: штрихи до портрета Олександра Довженка // Архіви України. — 2005. — № 1/3 (256). — С. 37–60.

У 2006–2007 рр. архівісти ГДА СБ України розсекретили величезний масив документів по голодомору, представлений на виставці «Геноцид українського народу: Голодомор 1932–1933 рр.», а також на сайтах Держкомархіву України та СБУ розмістили зведений реєстр архівних документів і випустили книгу «Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ–НКВД»⁸. Серед цих документів було представлено невідомий раніше аркуш зі справи-формуляра «Запорожець» під назвою «З робо-

Олександр Довженко.

чого зведення Київського облвідділу ДПУ УСРР щодо висловлювань О. Довженка»⁹, за яким можна побачити ставлення митця до подій 1932 р. в Україні.

У вересні 2009 р., до 115-ї річниці від дня народження О. Довженка, у приміщенні Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (вул. Володимирська, 22-а) відбулося урочисте відкриття спільної українсько-російської документально-книжкової виставки «Повість полум'яних літ Олександра Довженка», яка була підготовлена в рамках проекту «Полум'яне життя Олександра Довженка». Окрім великої кількості фотографій, книжок та фотокопій

⁸ Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ–НКВД / Упор.: В. Борисенко, В. Даниленко, С. Кюкін та ін. – К.: ВД «Стилос», 2007. – 604 с.

⁹ ГДА СБ України, ф. 11, спр. С-836, т. 1, арк. 59.

документів, пов'язаних із життям і творчістю О. Довженка, було представлено декілька нещодавно розсекречених документів із ГДА СБУ.

Завдяки цьому стає зрозуміло, що Олександра Довженка радянські спецслужби «вели» і «розробляли» все життя. Нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія наказав начальнику 2-го відділу ГУДБ НКВС СРСР комісару держбезпеки 3-го рангу П. Федотову взяти режисера в активну «розробку». П. Федотов ретранслював це розпорядження наркомові внутрішніх справ УРСР — комісарові держбезпеки 3-го рангу О. Серову (17 червня 1940 р.)¹⁰.

Спецслужби збирали матеріали і на другу дружину О. Довженка — Юлію Солнцеву. У 2005 р. було розсекречено лист 2-го відділу УДБ НКВС УРСР заступнику начальника ОВ ГУДБ СРСР Петрову про Ю. Солнцеву¹¹, у 2009 р. — копію її автобіографії (1938 або 1939 рр.), яка названа «довідкою на Ю. Солнцеву»¹², а також агентурне донесення 5-го відділення 2-го відділу ГУГБ НКВС СРСР від 24 січня 1939 р.¹³

У закритій частині Російського державного архіву літератури і мистецтв зберігається свідоцтво про шлюб Олександра Довженка та Юлії Солнцевої (1928 р.). Пікантність цієї ситуації в тому, що О. Довженко до 1955 р. був в офіційному шлюбі із Варварою Криловою. Наприкінці 1920-х рр. одружений О. Довженко познайомився із молодого, але вже відомою актрисою Ю. Солнцевою, зоряною миттю якої була роль Аеліти в однойменному фільмі. Потрібно відзначити, що майже до кінця свого життя О. Довженко і Ю. Солнцева не були в офіційному шлюбі. Лише незадовго до смерті Олександра Петровича Юлія Іполитівна наполягла, аби її громадянський чоловік розірвав шлюб із Варварою Криловою й офіційно одружився з нею.

¹⁰ ГДА СБ України, ф. 11, спр. С-836, т. 1, ч. III, арк. 285.

¹¹ Там само, т. 2, арк. 24–25.

¹² Там само, т. 2, ч. I, арк. 3.

¹³ Там само, арк. 19–21.

З одного боку, Ю. Солнцева — дружина і найближчий товариш О. Довженка на знімальному майданчику та у житті, а, з іншого, — жорстка і самовладна спадкоємиця творчого спадку чоловіка, яка на півстоліття приховала від сторонніх очей велику частину архіву митця, до якої входять листування, записи, щоденники. Юлія Солнцева внесла багато неоднозначного у життя режисера, у тому числі розсварила його із М. Бажаном, І. Савченком та багатьма українськими митцями. За твердженням М. Шудрі, «першим про негативний вплив дружини на життя і характер Олександра Петровича заговорив улюблений його актор Петро Масоха», який розповів про факти, що їх ніхто не наважувався оприлюднювати:

«Солнцева, на жаль, внесла відчутні зміни до характеру, поведінки, смаків, помислів і (головне) у творчість свого чоловіка, знаменитого митця і великої людини [...]. Ми зіткнулися з досить ворожою до нас (членів знімальної групи фільму “Земля”) особою, яка, як виявилось з часом, ненавиділа нас, я б сказав, великодержавною ненавистю російської шовіністки»¹⁴.

Завдяки одному із секретних агентів НКВС СРСР можна побачити, що ж насправді думали українські митці, друзі О. Довженка, про його дружину. Так, 17 вересня 1940 р. Ю. Яновський назвав її «проклятою Юлькою», оскільки

«Солнцева, зневажаючи і ненавидячи українську культуру, весь час тягне Довженка у бік російської культури, відштовхує його від українських письменників і взагалі від українців, а Довженко цілком під її черевиком. [...] Ця ехидна Юлька розумна, вона розуміє, що вирвати Довженка з українського ґрунту не можна, він відразу зачахне, оскільки живиться тільки українськими соками, та і не в її бажанні втратити почесні, які має Довженко на Україні і яких не мав би в Москві, тому вона не уводить його від української культури, а наводить на нього російську культуру, навіть у дрібницях: сварить із друзями-українцями і зводить зі своїми друзями-росіянами».

¹⁴ Шудря Н. Юлька и её Запорожец // Аспекти. – 2004. – 1–7 октяб-
ря. – С. 7.

За словами Ю. Яновського, Ю. Солнцева

«робить Каїнову справу, руйнуючи Довженка зсередини. Але Довженко теж не дурний, він, загалом, розуміє це. І тут його трагедія: він кохає Солнцеву, але часом ненавидить її, він відчуває її мету й інколи пробує з нею боротися. Розуміючи ж усе це, він злий, дратівливий, з усіма рве, а його творчість, потрапивши між двох вогнів, ставши на двох шляхах — української і російської культури, — зривається, провал іде за провалом. Він міг би зробити все набагато краще, якби ні на крок не йшов від свого українського ґрунту. Він розуміє це і важко переживає свою трагедію»¹⁵.

Отже, усталене уявлення про Ю. Солнцеву як вірну дружину і соратницю по кіномистецтву, яка приносила лише гарне у життя митця, принаймні, дещо невірне.

У розсекреченому документі згадується Михайло Борисович Вінярський, режисер науково-популярних і художніх фільмів, найбільш відомі серед яких «Тінь у пірса» (1955 р.) та «Координати невідомі» (1957 р.). Студент вдіківської майстерні С. Ейзенштейна М. Вінярський навесні 1935 р. потрапив на практику до знімальної групи стрічки «Аероград». Олександр Довженко з повагою ставився до учня, багато часу приділяв вихованню на знімальному майданчику та поза його межами, про що й зазначалося в тогочасній газеті «Кино»:

«Тримісячна робота студента-практиканта режисерського факультету т. Вінярського у групі режисера О. П. Довженка дала чудові результати. Велика увага до практиканта з боку О. П. Довженка, повсякденна спільна робота з асистентом режисера Солнцевою створили умови для дійсно плідного виробничого навчання т. Вінярського»¹⁶.

Навчання в Олександра Довженка тривало й після закінчення ВДІК, коли Михайло Вінярський потрапив до режисерської лабораторії на Київській кінофабриці (РЛККФ). У 1936 р. О. Довженко, розповідаючи про РЛККФ, зазначав:

«Я прийняв [...] Вінярського»¹⁷.

¹⁵ Див.: Попик В. Під софітами ВЧК–ДПУ–НКВС–НКДБ–КДБ. – С. 40.

¹⁶ Тальскій С. Студенти на производстве // Кино. – 1935. – 4 июля.

¹⁷ ЦДАМЛМ України, ф. 690, оп. 4, спр. 75, арк. 5–6.

На зйомках фільму «АЕРОГРАД».
Зліва від О. Довженка — Ю. Солнцева.

Найбільш підготовлені режисери-лаборанти М. Вінярський та Ю. Солнцева отримали право на постановку першої повнометражної художньої картини «Вісунська республіка». Трохи згодом, після унеможливлення зйомок цього фільму, режисерський дует Ю. Солнцевої й М. Вінярського збирався знімати «Як гартувалася сталь»¹⁸. Як видно із нещодавно розсекреченого документа, Ю. Солнцева використовувала спільну роботу з М. Вінярським у власних цілях.

Про невірність Ю. Солнцевої потайки розповідали багато людей, які знали її. Що це не безпідставні плітки, свідчать спогади тогочасного артиста театру ім. Вахтангова, у майбутньому режисера і заслуженого артиста РРФСР Михайла Миколайовича Сидоркіна (1910–1980 рр.), який у 1934 р. знімався в «Аерограді», був у кіноекспедиції, під час якої вів щоденник (лише нещодавно став доступним дослідникам).

¹⁸ Геґ С. Вирощувати майстрів радянського кіно // Комсомолец України. – 1937. – 22 серпня.

Коли Олександр Довженко з Едуардом Тіссе 4 жовтня 1934 р. переїхали з намету до квартири, Ю. Солнцева залишилася наодинці з молодим актором:

«І довго, довго розмовляли, лежачи в ліжку. Вона сказала мені, що не хоче переїжджати до Довженко, тому що він і Тіссе їй дуже набридли і вона відчуває себе набагато краще без них. Узагалі Юля — дивна жінка. Зараз, коли всі пішли, вона раптом стала дуже милою і привабливою. Я запитав, чому? Я навмисно при них стерво, — сказала вона. — Так краще працювати. Я, звичайно, не погодився. Потім вона довго розповідала мені про свої романи»¹⁹.

Уранці 5 жовтня Ю. Солнцева зробила більш ніж прозору пропозицію молодому акторові:

«Вранці Юля сказала, що вона бачила мене вві сні, ми з нею ходили, обнявшись, лежали на ліжку і розмовляли на “ти”. “Адже я раніше думала, що з вами дружитиму”, — сказала вона. “Я дуже боюся і не люблю жінок, так що всі друзі у мене чоловіки. У дитинстві мріяла бути гетерою, — додає вона. — А при жінках мені соромно роздягтися. Узагалі, я їм не довіряю”. Прийшли люди на зйомку. Вона знову стала стервою»²⁰.

Зрозуміти логіку поведінки Ю. Солнцевої допомагає характеристика аналітика спецслужб (19 лютого 1941 р.):

«Солнцева [...] по натурі інтриганка, користується великим успіхом у чоловіків»²¹.

Серед нещодавно розсекречених документів цікавим видається оперативне донесення секретного співробітника «Альберта», якого директор кіностудії Я. Лінійчук, режисери Л. Луков, А. Роом, оператор Ю. Єкельчик та, найголовніше, О. Довженко добре знали й поважали. Напередодні війни «Альберт» приїхав на Київську кіностудію, зустрічався з ними, а потім докладно описав це все у звіті НКВС (22 червня 1941 р.), який пролежав в архівах майже 70 років під грифом «цілком таємно»²².

¹⁹ Российский государственный архив литературы и искусства (далі – РГАЛИ), ф. 2988, оп. 2, д. 36, л. 104–105.

²⁰ Там же, л. 105.

²¹ ГДА СБ України, ф. 11, спр. С-836, т. 2, арк. 24–25.

²² Там само, т. 2, ч. III, арк. 194–196.

В оперативному донесенні згадувалися:

- Большаков Іван Григорович (1902–1960 рр.), який із червня 1939 р. очолив Комітет у справах кінематографії СРСР;
- Роом Абрам Матвійович (1894–1976 рр.), режисер, сценарист, актор, композитор, лауреат Державних премій СРСР 1946 р. (за фільм «Нашестя») і 1949 р. (за фільм «Суд честі»), народний артист РРФСР (1965 р.); до війни на Київській кіностудії зняв фільми «Суворий юнак» («Комісар побуту», «Дискобол», «Чарівний комсомолец»; 1936 р.), «Ескадрилья № 5» (1939 р.), «Вітер зі сходу» (1940 р.);
- Луков Леонід Давидович (1909–1963 рр.), режисер, народний артист РРФСР (1957 р.), заслужений діяч мистецтв Узбецької РСР (1942 р.), лауреат Сталінських премій СРСР за фільми «Велике життя» (1941 р.) і «Донецькі шахтарі» (1952 р.);
- Єсельчик Юрій Ізраїльович (1907–1956 рр.), оператор, лауреат Сталінських премій СРСР 1942 р. (за фільм «Богдан Хмельницький») і 1950 р. (за фільм «Сталінградська битва»), випускник Київського державного інституту кінематографії (КДІК; 1931 р.), оператор-постановник на фільмах О. Довженка, І. Савченка та інших режисерів Київської кіностудії: «Іван» (1932 р.), «Велика гра» («Віра Філеаса Чендлера»; 1934 р.), «Суворий юнак» («Комісар побуту», «Дискобол», «Чарівний комсомолец»; 1936 р.), «Щорс» (1939 р.), «Богдан Хмельницький» (1941 р.); під час згадуваних в оперативному повідомленні подій Ю. Єсельчик працював з О. Довженком над «Тарасом Бульбою», завершити який завадила війна.

Юрій Ізраїльович Єсельчик.

Радянські спецслужби збирали інформацію і на батька режисера — Петра Семеновича Довженка. У 2005 р. було розсекречене оперативне повідомлення Сосницького райвідділу НКВС УРСР про нього²³, а у 2009 р. — протокол допиту звинуваченого Василя Васильовича Потієнка²⁴, колишнього священика української автокефальної церкви, який розповів про українофільські настрої Довженка та його батька.

Про рівень поваги до батька може свідчити той факт, що О. Довженко під час виступу на активі працівників Комітету кінематографії з приводу доповіді І. Большакова (21–23 квітня 1940 р.) цитував спочатку свого батька, а вже потім — Сталіна:

«Мій сімдесятип'ятилітній батько приїхав до мене того тижня й каже: не впізнаю села, стало зовсім інше, абсолютно нічого такого, як було, немає. Людина не читає, тому що він неписьменний, але він уміє бачити, він це відчув, як підсумок свого тривалого життя. Ось віяння нового, краса нового, естетика нового, динаміка нового. Нових відносин, змінюваності — зовсім надзвичайно. Ось тов. Сталін казав: дивись на людину, через півроку є інший. Величезні процеси відбуваються»²⁵.

Не зважаючи на не дуже приязні взаємини Ю. Солнцевої із батьками Довженка у 1930-х рр., у 1970-х рр. вона тепло написала про них у спогадах:

«Батьки Олександра Петровича були дуже талановитими людьми. Батько Довженко, будучи середняком, зробив усе, щоб дати освіту своїм дітям, а у себе він мав якісь саморобні господарські машини. Він по-своєму був винахідником і теж хотів, як Довженко, поліпшити свою дійсність. І навіть через ці машини він ледве не потрапив до куркулів. Олександрові Петровичеві довелося багато турбуватися, щоби відвернути це лихо»²⁶.

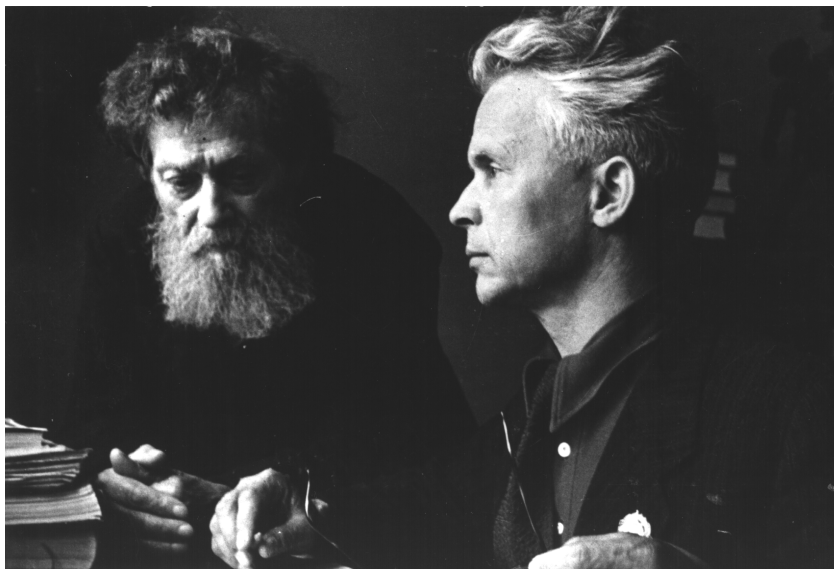
Зрозуміти, яким же чином О. Довженкові вділося відвернути «розкуркулювання» батька, допоможе доповідна записка за червень 1946 р., з якої видно, що навіть по смерті

²³ ГДА СБ України, ф. 11, спр. С-836, т. 2, арк. 37–39.

²⁴ Там само, спр. 836, т. 4, арк. 41.

²⁵ РГАЛИ, ф. 2081, оп. 1, спр. 385, л. 13.

²⁶ Там же, оп. 3, спр. 338, л. 45.

Батько та син — Петро і Олександр Довженки. 1940 р.

Петра Семеновича Довженка спецслужби продовжували зберігати інформацію на нього:

«Батько Довженка — Петро Семенович Довженко, як до Жовтневої революції, так і після неї за соціальним станом куркуль, у своєму господарюванні використовував найману працю. У 1930 р. господарство Довженка підлягало розкуркулюванню, але була отримана телеграма з ВУЦВК м. Харкова: «Батька Олександра Довженка не турбувати й не розкуркулювати»²⁷.

Ю. Солнцева згадувала:

«Олександр Петрович любив матір, але мені здається, що найбільше він любив свого батька. Батько був, як Олександр Петрович називав його, аристократом духу, мудрою, розумною й доброю людиною. Він давав поради Олександрові Петровичеві навіть у тих галузях, з якими він не був знайомий. Я ж уважала завжди: він міг би бути присутнім у палаті лордів і це ніколи б не здивувало, що він був аристократичний, так він упи-

²⁷ Олександр Довженко вчора і сьогодні. Затемнені місця в біографії: Збірник матеріалів. — Луцьк: ВМА «Терен», 2005. — С. 161–162.

сувався в будь-яку обстановку, в якій перебував. Його судження були цікавими й талановитими. Я розуміла, що Довженко був продовжувачем таланту його матері й батька»²⁸.

Багато перевірок на О. Довженка, його батька і дружину розпочиналися після анонімок «доброзичливців» і «політично свідомих громадян». Уривок одного з доносів опублікував В. Попик, проте повного варіанту документа не було надано під час жодної з «хвиль» розсекречень. У 2009 р. фрагменти наведеної В. Попиком анонімки були розсекречені із зазначенням архівних посилань. Завдяки їх зіставленню можна відтворити повний варіант доносу одного із помічників художника-постановника Київської кіностудії. В архівному посиланні немає точної дати, проте проаналізувавши документ, можна дійти висновку, що він був написаний у 1938–1939 рр.

Після ознайомлення із подібними документами може виникнути питання — чи потрібно їх оприлюднювати, ворушити неприємні сторінки нашої не такої вже й далекої історії? Це вже стало аксіомою, що народ, який не знає своєї історії — не має майбутнього. Досвід попередніх років свідчить, що правда потрібна — для згуртування нації та усвідомлення себе єдиним народом із великою, інколи досить страшною, історією.

№ 1

Протокол допиту звинуваченого Василя Васильовича Потієнка про контрреволюційну діяльність Петра Семеновича Довженка

28 квітня 1938 р.

Протокол допроса
обвиняемого ПОТИЕНКО Василя Васильевича

ВОПРОС: Расскажите подробно об антисоветской деятельности известного Вам по совместной деятельности в контрреволюционной украинской националистической организации участника этой организации ДОВЖЕНКА Петра Семёновича.

²⁸ РГАЛИ, ф. 2081, оп. 3, спр. 338, арк. 46.

ОТВЕТ: Я знаю Петра Семёновича ДОВЖЕНКО как одного из организаторов и руководителей ячейки в Соснице. В прошлом — кулак и типичный крестьянин-предприниматель с эксплуататорскими тенденциями. Советскую власть принял враждебно. В организацию вошёл с первых же дней создания ячейки в Соснице, принимал очень активное участие в жизни ячейки, был одно время старостой, ездил с агитацией по другим сёлам, принимал активное участие во всех встречах, приёмах, общественных обедах и т. д. Националистические убеждения его являются результатом влияния на его сына, Александра Петровича Довженко, кинорежиссёра. Пётр Семёнович Довженко много сделал по усилению ячейки, вербовал новых членов, пользуясь своим авторитетом среди жителей Сосницы. Со слов соседки Довженко П.С. — БАКУМЕНКО Авксентия Захарьевича, ДУБОВИТА Кузьмы — я знаю, что сын П. С. Довженко — Александр Петрович Довженко, не возражал против активной принадлежности его отца к к[онтр]р[еволюционной] националистической организации. Довженко П.С. очень часто в разговорах любил ссылаться на авторитет своего сына Александра. Я лично был знаком с ДОВЖЕНКО Александром Петровичем с 1920 г. через его двоюродного брата ПЕРОВСКОГО Павла Михайловича, в прошлом шабалиновского учителя, в настоящем, кажется, учится в Киеве. Не будучи знаком с ДОВЖЕНКО А.П. в 1917 году слышал его выступления на митингах в сосницком народном доме, летом. Он тогда выступал от имени партии украинских соц. революционеров, стоял на позициях самостоятельности Украины, агитировал за Центральную Раду. Потом, до 1920 года, я не знал, где он был и что с ним. Летом 1920 г. он заходил к нам с НЫРКОВСКИМ (со старшим моим братом Александром Довженко А.П. был знаком раньше). Помню разговор в саду. Довженко говорил о свежем слиянии партии боротьбистов с КП(б)У. В результате этого влияния ДОВЖЕНКО А.П. из боротьбистов попал в члены КП(б)У. Он агитировал за то, чтобы я и брат мой Александр вступали в КП(б)У, мотивируя необходимость и целесообразность этого тем, что стыдно не быть в партии, когда можно в партии работать в пользу Украины. Он провёл такую мысль, что если вся украинская интеллигенция войдёт в члены КП(б)У, то там окажется большинство из украинцев и это большинство сможет повернуть политику партии в интересах Украины, что таково мнение всех боротьбистов, вступивших в ряды КП(б)У. Дело было за рюмкой. Помню, и я, и брат категорически сказали ему, что считаем себя неподготовленными для работы в партии, что можно работать честно и не будучи в партии, а я высказывал мнение,

что, очевидно, и ему с такими взглядами недолго придётся побыть в КП(б)У. Кажется, что при первой чистке партии его исключили из рядов КП(б)У. Потом и отец, и товарищи, среди которых авторитет А. П. Довженко стоял высоко, с восторгом говорили о его блестящей дипломатической карьере (Варшава, Берлин), о его непосредственной дружеской связи с ШУМСКИМ. Помню, говорили о том, что от Довженко А.П. зависит возвращение белоэмигрантов и петлюровских эмигрантов на Украину и т. д. Потом он появился как художник-шаржист в газете «Вісті ВУЦВК», а оттуда перекочевал в кино, несколько раз ездил в Германию и т. д. Мне лично КОШЕВОЙ Алексей Михайлович рассказывал о Довженко А.П., называя его своим другом, что они вместе служили в петлюровской армии, подчёркивал то обстоятельство, что удивительно меняются времена. Во время наступления красных на Киев Довженко палил из орудий с Владимирской горки по красным, а теперь среди верхов благодушествует. Не помню, от того же КОШЕВОГО А.М. или от НЫРКОВСКОГО П.М. я слышал о том, что когда Довженко А.П. отступал с петлюровской армией, то принимал участие в еврейских погромах в Фастове и Казатине. Рассказывали о какой-то кошмарной истории с еврейской девушкой в Фастове или Казатине, единственной дочери старых родителей. Якобы она понравилась Довженко А.П., а потом исчезла, а родителей нашли убитыми. Будто бы Довженко А.П. видели с этой девушкой в Виннице и далее по пути отступления, а потом она неизвестно где дедалась. Что здесь истина, а что вымысел, не знаю, во всяком случае, среди сосницкой молодёжи Довженко А.П. представляли себе как петлюровца, погромщика, политического шантажиста и нравственно нечистоплотную личность. Кстати сказать, и среди харьковских писателей мнение о Довженко А.П. такое же и награждение его орденом Ленина вызвало, помню, большие недоумения. По моим сведениям, Довженко А.П. взял своих родителей во избежание недоразумений с местной сосницкой властью в Киев, где они и живут по сие время.

Протокол написан собственноручно

Потиенко Василий Васильевич

ДОПРОСИЛ: ОПЕРУПОЛНОМОЧЕННИЙ ІV ОТДЕЛА УГБ ЧОУ НКВД

ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ [підпис нерозбірливий]

№ 2

Оперативне повідомлення про Ю. І. Солнцеву**24 січня 1939 р.**

Юлія Іпполитовна Солнцева — жена режиссёра Довженко и его сорежиссёр, возраст, примерно, 37–39 лет, в прошлом — киноактриса в немых картинах «Аэлита», «Земля» и друг.; по происхождению, как говорят, дочь видного меньшевика или эсера; была тесно связана с литературной группой «Леф»: А. КРУЧЁНЫХ, Н. АСЕЕВ, КИРСАНОВ и др. Среда её близких знакомых: И. БАБЕЛЬ, К. ЗЕЛИНСКИЙ, Э. ШУБ, Н. ШЕНГЕЛАЯ и др.

В 1935 году у СОЛНЦЕВОЙ был какой-то близкий знакомый (может быть, и любовник) — крупный инженер, о котором она сама рассказывала своим близким знакомым. Э. Шуб рассказывала мне, что у Солнцевой какое-то увлечение крупным инженером, о котором, мол, Солнцева рассказывает, окружая его ореолом таинственности; говорят, что у него свой особняк, своя машина, что он иногда исчезает надолго, потом снова появляется.

С ДОВЖЕНКО у СОЛНЦЕВОЙ отношения сложные, видимо, осложняемые половым расстройством у Довженко. Во время постановки «Аэрограда» и далее до 1938 года Солнцева работала вместе с М. Винярским — выпускником киноинститута, который был к ней очень близок. По слухам, она жила с ним.

В последние годы Солнцева усиленно стремилась к самостоятельной работе без Довженко. Она сама говорила, что хочет работать без помощи Довженко, так как любая её работа под руководством Довженко расценивается всеми, как его (а не её) успех.

Следует указать, что в последнее время (в 1936–1937 гг.) мне приходилось неоднократно наблюдать исключительно благожелательное отношение ШУМЯЦКОГО к СОЛНЦЕВОЙ. Так, например, только при его личном содействии СОЛНЦЕВА была назначена самостоятельным постановщиком фильма «Висунская республика», а потом (после снятия с плана этой темы) — «Как закалялась сталь». Эта постановка также не была осуществлена, так как в марте 1938 года была снята с плана.

Солнцева оказывает на Довженко плохое влияние своей расчётливостью, постоянным внесением интриг и склоки, что отталкивает от Довженко многих хороших работников.

Политические настроения Солнцевой очень сомнительные. Когда бы с ней не встретишься, всегда она рассказывает какие-то политические слушки с нехорошим оттенком.

Помню, как она со слов якобы И.Э. Бабеля (она прямо ссылалась на него) рассказывала о массовых арестах, о том, что в Наркомвнуделе есть много законченных дел, но аресты, мол, не производятся потому, что тюрьмы якобы перегружены. Это было в марте–апреле 1938 года.

У Довженко в квартире на Арбате (в Скаретинском переулке) бывают очень многие. В период постановки последних двух картин («Аэроград» и «Щорс») Довженко и Солнцева имели непосредственную связь с большим количеством крупных военных работников, причём Солнцева не раз потом говорила, что слыхала (она и Довженко) много интересного от военных.

Вообще любопытство к слухам, ко всяким тайнам, не подлежащим оглашению вещам у Солнцевой огромное.

Характерно для неё, что знакомясь с человеком, Солнцева всегда подчёркивает грань между собой и им, т. е. показывает, что она стоит несравненно выше своего собеседника, что она «снисходит» к нему.

В кругах кино Солнцеву не любят. Считают её «злым гением» Довженко, мешающим своим плохим характером развитию его таланта.

Верно:

Оперуполномоченный 5-го отделения 2 отдела ГУГБ

Старший лейтенант государственной безопасности ПОДОЛЬСКИЙ

*ГДА СБ України, ф. 11, спр. С-836, т. 2, ч. 1, арк. 19–21.
Завірена копія. Машинопис.*

№ 3

3 автобіографії Ю. І. Солнцевой

[1938–1939 рр.]

Ю. И. Солнцева.

Родилась я в городе Москве в 1901 г. В 1912 году поступила в Женскую гимназию. [...] Начиная с 1923 года, работала в кинематографии до сегодняшнего дня. За этот период снялась в 7 картинах в главных ролях: «Аэлита», «Папиросница из Моссельпрома», «Леон

Кутюрье», «Буря», «Джимми Хигинс», «Мотеле Шпиндлер», «Две женщины», «Земля» (в эпизоде).

С 1930 года работала ассистентом режиссёра Довженко на картинах: «Земля», «Иван», «Аэроград» и сорежиссёром по картине «Щорс». За это время мне была поручена самостоятельная постановка «Как закалялась сталь». По распоряжению правительства эта тема была вычеркнута из тематического плана 38–39 гг. как тематика гражданской войны [...].

Подпись: СОЛНЦЕВА

Верно: [підпис]

*ГДА СБ України, ф. 11, спр. С-836, т. 2, ч. 1, арк. 3.
Завірена копія. Машинопис.*

№ 4

Из донесения в НКВС УРСР про життєвий і творчий шлях О. П. Довженка

[1938–1939 рр.]

В НАРКОМАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
НАРКОМУ ИЛИ ЗАМЕСТИТЕЛЮ НКВД

Копия НКВД СССР

В брошюре «О Довженко» издательство ВУФКу, 1930 г., М. БАЖАН пишет:

Стр. 9. «О. Довженко в своей автобиографии жалуется, что не родился на десять лет позже. Он забывает, что ему «росстрочено» молодость. Молодость «довготерміновий» вексель, какой он должен оплатить работой. Если снова вернуться к цифрам, то действительно так: он родился в 1894 г. в крестьянской семье, на речке Десна, между северянских песков и сенокосов, в челе (так у тексті; напевно, «селе» — О. Б.) чумаков и рыбалок.

І. Вопрос: в какой же семье родился Довженко: в бедняцкой, середняцкой или куркульской-кулацкой? БАЖАН об этом не пишет.

Стр. 10. «Вот что пишет в своей автобиографии О. Довженко. Учился: народная школа, вышеначальная, учительский институт, 4 года учительства: физика, природоведение, гимнастика. Дальше университет, «природничий» факультет полтора года, три года в ком-

мерческом институте, где каждый семестр переходил с экономического факультета на технический и наоборот, пока не догадался и не бросил совсем. Выгнали поляков из Киева. Принимал участие в организации отдела Наросвіти на Киевщине и долгое время был секретарём коллегии та зав. отделом искусств. Одновременно работал членом правления Робосу (Киев). В 1921 году перевели меня в распоряжение Наркоминостр. дел в Харькове. Оттуда командировали за границу на работу до посольства УССР. Работал за управляющего делами посольства УССР в Польше и за секретаря консульского отдела в Берлине. Бросил. Учился живописи у профессора ЭККЕЛЯ. В книге «За большое искусство», Кинофотоиздат, Москва, 1935 г. напечатан доклад ДОВЖЕНКО, который он сделал на Всесоюзном творческом совещании работников советской кинематографии 8–13 января 1935 г. в Москве. В этом докладе ДОВЖЕНКО рассказал свою автобиографию.

Стр. 59. «Я пришёл работать в кинематографию в 1926 г. До тех пор я в течение 4–5 лет занимался живописью. А перед этим — работал в нашем консульстве в Германии. Ушёл из него добровольно, с совершенно бешеным желанием переквалифицироваться после оконченной мною школы, не имеющей ничего общего с искусством, коммерческого института. К искусству меня тянуло с детства, и я был глубоко убеждён, что в этом направлении и я должен строить свою жизнь. 1926 г. в Харькове был концом моей деятельности как живописца. В те годы я ещё не был мастером живописи. Но я был глубоко убеждён, что через 10–15 лет, приблизительно в 1945 г., я сумею достаточно овладеть живописной техникой для того, чтобы те творческие силы, которые я в себе органически чувствовал, нашли должное выражение в сфере нового искусства.

Там же, стр. 59. [...] Я не был театральным режиссёром и театральным актёром. Я не проходил никаких киношкол. Я не был даже знаком ни с одним из режиссёров кино, не знал операторов, аппаратуры. В кино ходил чрезвычайно редко. Но я чувствовал инстинктом и разумом понимал, что кино есть могучее орудие, через которое я могу выявить себя в достаточной мере как художник. Я ошибался тогда в своих взглядах на живопись, но я не ошибался в том, что такое кино и сегодня, накануне празднования 15-летия нашей кинематографии, я с гордостью вижу, что здесь есть и доля моей работы».

Что-то очень путает ДОВЖЕНКО свою биографию, если сравнивать автобиографию, напечатанную в брошюре М. БАЖАНА, с биографией, рассказанной самим Довженко на Всесоюзном творческом совещании кинорботников, мы увидим, что Довженко действительно путает.

Доказываю, что Довженко путает:

1. Почему на творческом совещании кинорботников в 1935 году Довженко упустил такие серьёзные «куски своей творческой биографии», которые напечатаны в брошюре М. Бажана в 1930 году, а именно: 4 года учительства. Дальше университет. Участие в организации отдела народного образования на Киевщине. Работа секретарём коллегии и заведующим отделом искусств и член правления союза работников просвещения. Угроза ссылки за «противогосударственную» пропаганду среди учащихся за «мужицкий демократизм», как выражается М. Бажан. Но эти детали упущены ДОВЖЕНКО. Не в этом дело.

2. Дело в том, почему скрыл на Всесоюзном совещании, что работал управделами посольства УССР в Польше?

3. И что учился живописи у профессора ЭККЕЛЯ в Берлине?

4. Кроме того, как «добровольно» бросил работу секретаря консульского отдела в Берлине. Что-то очень подозрительно! Почему он это всё скрыл? Скрыл перед творческими работниками советской кинематографии!!!

а) Надо выяснить, кто в 1921 году (как указывает ДОВЖЕНКО в своей автобиографии. Брошюра БАЖАНА) перевёл его в распоряжение народного комиссариата иностранных дел в Харьков.

б) И кто командировал его на работу в посольство... СКРЫПНИК и другие враги народа?

в) И поэтому, быть может, Довженко скрывает, что работал в Польше?

г) И ещё основное, что он скрыл из своей творческой биографии, это то, что он учился живописи у профессора ЭККЕЛЯ в Берлине, о чём же сам указывал в автобиографии в брошюре БАЖАНА «О ДОВЖЕНКО».

Я думаю, что творческим работникам советской кинематографии это могло бы «представить некий творческий научный интерес» (слова в кавычках из доклада ДОВЖЕНКО. Стр. 59. Вверху страницы).

Дальше непонятны такие «творческие куски биографии ДОВЖЕНКО».

Довженко в докладе говорит: Я пришёл работать в кинематографию в 1926 году. До тех пор я в течение 4–5 лет занимался живописью. А перед этим работал в нашем консульстве в Германии».

М. Бажан в брошюре «О ДОВЖЕНКО» пишет на стр. 13. «1925 року О. Довженко временно отложил кисть и карандаш, взяв перо киносценариста. Так родился новый кинематографист. Приехав на кино-

фабрику посмотреть, как ставят его первый сценарий, он сам уже кончает постановку этого фильма. «Вася-реформатор» — комедийной и невероятной истории про приключения маленького мальчика, что взялся реформировать свою окружающую среду. Дальше ещё одна маленькая проба в комедийном жанре — «Ягодка любви» (с артистом театра «Березиль» КРУШЕЛЬНИЦКИМ в главной роли), и, наконец, настоящий большой фильм, первый, можно сказать, фильм О. ДОВЖЕНКО «Сумка дипкурьера».

Довженко так уже запутал свою биографию, что не помнит, что он родился как «новый кинематографист» в 1925 году, как пишет М. БАЖАН, а ДОВЖЕНКО лжёт, путает и говорит на Всесоюзном совещании, что «я пришёл работать в кинематографию в 1926 г.». А дальше ещё более решительно непонятно.

Довженко в автобиографии, напечатанной в брошюре М. Бажа-на, пишет, что «1921 г. перевели меня в распоряжение народного комиссариата иностранных дел в Харькове. Оттуда командировали за границу на работу в посольство УССР. Работал за управляющего делами посольства УССР в Польше и за секретаря консульского отдела в Берлине. Бросил. Учился живописи у проф. ЭККЕЛЯ».

Вопрос. Когда же он занимался 4–5 лет живописью. Ведь в 1921 г. уехал и работал за границей? Когда же он работал в Польше и в Германии, если 5 лет занимался перед кино живописью? Довженко указывает в докладе, что перед живописью работал в нашем консульстве в Германии (о Польше не сказал. Подозрительно!!!) и что учился у профессора ЭККЕЛЯ. Спрашивается, что если он уехал в 1921 году за границу и стал работать в кино с 1925, как пишет БАЖАН, то когда же он 5 лет занимался живописью и когда же он работал за границей? Если он с 1925 стал работать в кино и минус 4–5 лет живописи — 1920 год, 1921 год, то когда же он работал за границей и когда учился у ЭККЕЛЯ. Ни черта не понятно!! Непонятно так, как непонятны его фильмы, в особенности: «Звенигород» («Звенигора» — О. Б.), «Арсенал», «Земля», «Иван». Путает и очень запутался в своих творческих биографических кусках ДОВЖЕНКО.

Дальше. ДОВЖЕНКО в докладе говорил: «1926 г. в Харькове был концом моей деятельности, как живописца. В те годы я ещё не был мастером живописи. Но я был глубоко убеждён, что через 10–15 лет, приблизительно в 1945 году, я сумею достаточно овладеть живописной техникой для того, чтобы те творческие силы, которые я в себе органически чувствовал, нашли должное выражение в сфере нового искусства». (Какого? — вопрос мой [автора анонимки — О. Б.]). Что за

чушь плетёт ДОВЖЕНКО? Ведь он учился у профессора ЭККЕЛЯ в Берлине технике живописи! И как пишет М. Бажан:

Стр. 10 «О ДОВЖЕНКО». «Работа в художественных ателье Берлина не прошла напрасно. Не только в живописной работе О. ДОВЖЕНКО крепко обозначились пристальные и упрямые студии его у немецких художников, но и в кино он принёс с собой твёрдую художественную культуру, вкус, что вырос на студиях этих и на том учении, определённый стиль художника и, даже, мышление живописца-станковиста».

По-довженковски выходит, что нужно 20 лет и более (5 лет он занимался живописью до кино, икс лет у ЭККЕЛЯ и 10–15 лет ещё надо), чтобы овладеть техникой живописи. Что за сумасшедший бред?

Скажу о себе. Я ни у кого не учился техники живописи. Я самоучка и за 2 года более или менее усвоил основные принципы техники масляной живописи. Когда меня враги народа травили, преследовали, лишали куска хлеба, лишали будь-какой работы, я, чтобы не умереть с голоду, изучил технику живописи (приблизительно в основном поняв её), зарабатывал на кусок хлеба как художник-оформитель и как портретист-живописец.

А ДОВЖЕНКО талант — учился у проф. ЭККЕЛЯ, работал в художественных ателье Берлина, много лет (по его словам, в докладе сказанным) практически занимался живописью и не мог овладеть живописной техникой, и заявляет, что он убеждён был в том, что только через 10–15 лет — в 1940 или в 1945 году — сумеет достаточно овладеть живописной техникой. У меня подозрение: учился ли он вообще именно живописи, только живописи, у профессора ЭККЕЛЯ в художественных немецких студиях Берлина? [...]

3. Фильм «Звенигора» я считаю как фильм абсолютно националистический, контрреволюционный. Как известно, сценарий «Звенигора» написал ИОГАНСЕН и ЮРТЫК. Кто такой ЮРТЫК? Говорят, ТЮТЮНИК. Если так, тогда всё ясно!!! Комментарии излишни... До этих слов добавить нечего!

4. М. Бажан в брошюре «О ДОВЖЕНКО» без конца и края расхваливает «Звенигору», «Арсенал», «Землю» и ДОВЖЕНКО. Очевидно, М. Бажан одного поля ягодка с ДОВЖЕНКО!

5. Неудержимо расхваливает фильмы ДОВЖЕНКО и Ол. ПОЛТОРАЦКИЙ. Вот выдержки из его книги «Этюды до теории кино», Укртеаиздат, 1930 г. «Нато місце (натомість — О. Б.) сюжетовим стрижнем фільму (Звенигора) є цілий процес розвитку нашої країни. Дов-

женків фільм є глибоко-національний і в той же час марксистсько-вигриманий». Стр. 46. «Ми гадаємо, що «Звенигору» доведеться кваліфікувати, як перший і глибокий на Україні фільм справді радянського світовідчування». Стр. 49. «Ми зовсім без розгляду лишаємо проблему: чи є Довженко — геній, а чи ні. Справа в тому, що він надзвичайно вигідно виділяється на тлі справді неможливих робітників, що є основним кадром ВУФКУ. Довженко на сьогодні дає корисні й потрібні сучасності речі, він є насамперед успішний виконавець дуже складних вимог, що прикладаються до сьогоденного кіномистецтва».

6. У ДОВЖЕНКО в разных фильмах снимались разные: загорские, позорожные (подорожные — *О. Б.*), шагайды, астафьевы и другие, которых наши славные чекисты выявили как врагов народов или как шпионов, например, ЗАГОРСКОГО. Всё вышеизложенное категорически требует ясного, чёткого ответа на вопрос:

7. Кто такой Довженко? Я очень, очень долго думал о Довженко: кто он таков? И сделал в последние дни анализ его путаных биографий и политический анализ его фильмам, я пришёл к выводу, что ДОВЖЕНКО не просто враг народа, что бесспорно, а что он, возможно, есть шпион немецкий или польский, или польско-немецкий, в нашем киноискусстве. Крупнее, конечно, шпиона ЗАГОРСКОГО.

Думаю, что ДОВЖЕНКО не школу живописи кончал (что даёт понять его биография из его доклада на Всесоюзном совещании) в Берлине, а какую-то киношколу шпионскую.

8. И, приехав из заграницы, стал ставить фильмы по особому какому-то методу. Фильмы его непонятны. Это какие-то ребусы, алгебраические задачи, которые трудно понять. Искусство кино должно быть понятно широким массам. Оно должно волновать сердце зрителя. Искусство же ДОВЖЕНКО непонятно и совершенно не волнует сердце, ибо оно раздражает его через свою непонятность. Дело искусства состоит именно в том, чтобы делать понятным и доступным то, что могло быть непонятно и недоступно в виде рассуждения. Не может быть непонятно большим массам искусство только потому, что оно очень хорошо, как это любит говорить. [...]

№ 5

**Лист начальника 2-го відділу ГУДБ НКВС СРСР
комісара держбезпеки 3-го рангу П. Федотова
до наркома НКВС УРСР
комісара держбезпеки 3-го рангу І. Серова
щодо оперативної розробки О. Довженка**

17 червня 1940 р.

Москва.

Совершенно секретно

[Народному] Комиссару внутренних дел УССР
Комиссару государственной безопасности 3 ранга
Тов. Серову. Киев

Народный комиссар внутренних дел Союза ССР тов. Л. Берия —
познакомившись с агентурными данными в отношении кинорежис-
сёра киевской студии Довженко А.П., предложил взять его в актив-
ную разработку.

Установите в отношении его литерату «Н», «М» и «ПК». Подведите
к нему опытную агентуру. Вышлите нам план разработки. Система-
тически ориентируйте нас о разработке Довженко.

О выезде Довженко в Москву ориентируйте нас о том, чтобы мы
его могли заранее агентурно обставить.

Начальник 2 отдела ГУГБ НКВД СССР
Комиссар государственной безопасности 3 ранга Федотов

*ГДА СБ України, ф. 11, спр. С-836, т. 1, ч. III, арк. 285.
Машинопис.*

№ 6

**Оперативне повідомлення про О. Довженка,
складене на основі звіту джерела «Альберт»****22 червня 1941 р.**

Строго секретно
III-е Управление НКГБ УССР
II отдел
Агентурное донесение
Источник «Альберт»
Принял 22 июня 1941 г.
Начальник отдела Геронский

В день приезда в Киев, т. е. в субботу 20 июня, источник был у Довженко А.П. дома, беседовали несколько часов на темы мирного времени, которые теперь отступают на задний план.

Единственное, что необходимо отметить: Довженко с большой уверенностью говорил о том, что война с Гитлером у нас будет в этом году. Он знал о выезде генералитета КОВО из Киева ночью (в ночь с пятницы на субботу), кроме Кирпоноса.

Вчера, в воскресенье, источник почти весь день был с ним (с Довженко) на студии.

При внешней правильности его поведения источнику бросились в глаза резко отрицательные, пораженческие и другие антисоветские нотки, а именно:

а) весь день в беседах с источником, с директором студии ЛИНИЙ-ЧУКОМ Я.У., с оператором ЕКЕЛЬЧИКОМ Ю.И. др. Довженко подчёркивал страшные испытания, которые предстоят нашей стране: «Гитлер, — говорил он, — блестяще натренировал свои войска, это мастера смерти. На фронте сейчас плохо».

В выступлениях на совещании начальников цехов и творческих работников (особенно на первом) Довженко в отвлечённой форме подчёркивал, что нам предстоят тяжёлые испытания. Говорил он без пафоса, без подъёма, утомлённо, что не могло произвести хорошего впечатления. Оставалось чувство угнетённости. Ни разу он не упомянул имени т. Сталина. Между тем, известно, что выступления Довженко, обычно, в частности, на Западной Украине, когда он того хочет, носят зажигательный характер.

Упаднический тонус Довженко бросался всем в глаза. Линийчук Я.У. сказал источнику: «Довженко что-то приуныл, надо его поддерживать, он очень эмоционально всё воспринимает».

б) Довженко написал статью на просьбу газеты «Советская Украина» (из редакции к нему приехал сотрудник РОЗОВСКИЙ, который, кстати сказать, много болтал о разрушениях в Луцке, Львове, о том, что позиция Англии неясна и т. д.). Статья его, в общем и целом, как будто и правильная, но в ней нет ни одного разу упоминания ни о товарище Сталине, ни о дружбе народов, а призыв к «оружию», обращённый к «Бульбенкам, Боженкам» и т. д. носит какой-то странный характер: взятый в отрыве от лозунгов советского правительства он неточен, отвлечён.

в) На телефонное предложение председателя комитета кино Большакова о том, что Довженко вместо «Тараса Бульбы» взялся делать оборонный фильм, Довженко 21 июня ответил отказом, сказав: «Тарас Бульба — тоже оборонный фильм». Потом он сказал источнику и Линийчуку: «Сукин сын, Большаков, неужели он не понимает, что Тарас Бульба — оборонный фильм» (Линийчук и источник опустили глаза).

г) На совещании творческих работников 21 июня Довженко выступил против того, чтобы вынести из здания студии плёнку, находящуюся на территории монтажного цеха. Это он объяснил тем, что, мол, будет невозможно работать. Тогда ЛУКОВ Л.Д. подошёл к источнику и в страшном волнении сказал: «Что он говорит? Ты слышишь?». Потом Луков подошёл к Довженко (по совету источника) и уже мягче сказал: «Александр Петрович, нельзя в одном месте держать и негатив, и позитив; его уничтожат». Лишь тогда Довженко согласился вынести плёнку из монтажной.

д) В дописанных Довженко (лично), сделанных для заканчиваемой комедии «Годы молодые», Довженко включает слова, где, приезжая с ВСХВ, колхозница Килина Ивановна ругает украинский павильон на выставке, говорит, что он — без окон, тёмный, мрачный, а вот грузинский, армянский и др. павильоны — хорошие павильоны.

е) на митинге работников студии по поводу объявления войны Довженко не присутствовал, приехал к самому концу, объяснив поломками машины, разговором по телефону с Солнцевой и т. д.

ж) сейчас, когда все режиссёры готовят короткометражки-агитки, Довженко этого не делает. Больше того, он отвлекает их внимание от агиток, говоря: «Не надо делать стреляющие картины! Вот сатирические картины нужны, сатира — самое сильное оружие».

Между тем, известно, что как раз в области сатирических фильмов кино совершенно не имеет опыта и не это теперь надо делать.

Необходимо отметить, что в субботу Довженко, говоря с источником об угрозе войны, сказал: «Два-три года тому назад под Киевом начали строить тоннель под Днепром, на случай, если выйдут из строя мосты. Теперь мне рассказывал заместитель предсовнаркома РЕДЬКО, что этот тоннель был законсервирован, а сейчас его строят снова быстрыми темпами, причём один — с выходом на 17-й километр в Дарницкие леса, а второй — в районе «Наталки». Редько говорил, что возле Киева проходит 4-й (или 3-й) пояс обороны. Я просил Редько стройматериалов для студии, а он сказал: Александр Петрович, вы не знаете, что делается — все материалы — цемент, камни, всё-всё забирают на оборону».

О взаимоотношениях с комитетом, с А. Роомом, не пишу; это отдельная тема «мирного» времени.

ВЕРНО:

*ГДА СБ України, ф. 11, спр. С-836, т. 2, ч. III, арк. 194–196.
Завірена копія. Машинопис.*

**Александр Безручко. Дело-формуляр «Запорожец»:
новые документы о режиссёре Александре Довженко**

В статье на основе документов дела-формуляра «Запорожец» исследуются малоизвестные страницы жизни и творческой деятельности кинорежиссёра А. Довженко.

Ключевые слова: дело-формуляр, «Запорожец», А. Довженко, органы госбезопасности.

**Oleksander Bezruchko. Case-file «Zaporozhets»:
new documents about the film-director Aleksander Dovzhenko.**

Based on the documents from case-file «Zaporozhets», the unknown episodes of life and work of film-director A. Dovzhenko were investigated.

Key words: case-file, «Zaporozhets», A. Dovzhenko, state security service.